

DOROTA MALEC
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

O genezie i praktycznych aspektach funkcjonowania instytucji asesorów sądowych w świetle rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych

Abstract

About the Genesis and Practice Aspects of the Functioning of the Institution of Court Assessors in Light of the Law on the Structure of Common Courts of 1928 given by the President of Republic of Poland

The institution of court assessor, which was introduced by the first Polish nationwide law on the structure of common courts in 1928, later preserved by post-war regulations, and finally eliminated as the result of a ruling by the Constitutional Tribunal of 2007, was restored by an amendment in 2015. The recent changes in the law necessitated an analysis of the origins and range of assessors' power in the Polish legal system. The idea of mandating court trainees, who passed the judge's exams, called *podśędek*, occurred in the course of the Codification Commission. They had the power to perform certain activities assigned to judges, except for the power of adjudicating, which was reserved for independent judges. In the final version of the law on the structure of common courts of 1928 these court trainees were named *assessors* and it was possible to mandate them (after the amendment of 1929 such mandates were only for a specified time) to perform judge's activities (including the activities of investigating magistrates), but without the power of adjudicating (art. 260 §2). The constitutional rule of reserving the power of adjudicating only for independent judges was seriously limited by the introduction of a provisional regulation (art. 282 §2), which allowed the mandating of assessors to perform the duties of provincial judges, and to be members of adjudicating panels in district courts. This regulation, criticised by legal doctrine and judicature, was an exception to the rule defining the status and scope of the functions of the assessors. Consequently it started a breach which allowed for delegating the authority to adjudicate to assessors. The number of assessors was growing and in the mid-thirties the number of assessors was nearly equal to 1/6 of the number of judges. The situation of assessors was uncertain and their material status was mediocre due to salaries which were lower than those of judges. Despite the fact that assessors were performing the judges' activities they were not benefitting from judges' independence in full scope. The only provision in favour of assessors was that they could neither be went into retirement without their permission nor be moved to another post during the period of performing judges' activities. Assessors, equipped with the power of adjudicating, returned to the Polish legal system after a few years of absence. Based on the law on the structure of common courts

of 2015 it is worth noting that during discussion of the project, arguments similar to those which were present in discussion and criticism of the law on the structure of common courts of 1928 arose again.

Key words: administration of justice, court assessor, law on the structure of common courts.

Słowa kluczowe: wymiar sprawiedliwości, asesor sądowy, prawo o ustroju sądów powszechnych.

Bardzo rzadko zdarza się, by ustawodawca powracał do instytucji historycznych, usuniętych – jak by się mogło wydawać – na zawsze z porządku prawnego. Taka sytuacja wystąpiła jednak w ostatnim czasie, gdy Sejm Rzeczypospolitej uchwalił Ustawę z dnia 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz innych ustaw, określając datę jej wejścia w życie na dzień 1 stycznia 2016 r.¹ Wśród ważnych wprowadzonych tą nowelizacją zmian na plan pierwszy wysuwa się przywrócenie instytucji asesora sądowego, zlikwidowanej w polskim porządku prawnym w rezultacie uznania przez Trybunał Konstytucyjny za sprzeczny z 45 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej art. 135 § 1 Prawa o ustroju sądów powszechnych w jego wówczas obowiązującej wersji².

Zagadnieniom ewolucji pozycji asesora nie poświęcano w dotychczasowej literaturze historycznoprawnej zbyt wiele uwagi, zarówno gdy chodzi o początki obecności tej instytucji w Prawie o ustroju sądów powszechnych z 1928 r., jak i o jej rosnące praktyczne znaczenie po II wojnie światowej, i tej sytuacji nie zmienił nawet punkt zwrotny w dziejach asesury – jej likwidacja³.

Charakterystyka pozycji prawnej asesora sądowego, któremu powierzyć można uprawnienia w zakresie orzekania, zasługuje na bliższą analizę, zwłaszcza w aspekcie niezawisłości i niezależności organu sprawującego wymiar sprawiedliwości, a także konstytucyjnych praw obywateli do sądu. Konieczne wydaje się krótkie przypomnienie ewolucji asesury od chwili jej pojawienia się w polskim systemie wymiaru sprawiedliwości do jej likwidacji, a następnie w kontekście pozycji zajmowanej przez asesorów

¹ Dz.U. z 2015 r., poz. 1224.

² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 października 2007 r., sygn. SK 7/06, OTK ZU 2007, nr 9/A, poz. 108, Dz.U. z 2007 r. Nr 204, poz. 1482; por. wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 30 listopada 2010 r. w sprawie H. Urban i R. Urban przeciwko Polsce, sygn. skargi 23614/08; por. także tzw. postanowienie sygnalizacyjne Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 października 2006 r., sygn. S 3/06, <http://otk.trybunal.gov.pl/orzeczenia/otk.htm> (dostęp: 31.01.2016); art. 45 pkt 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1997 r.: „Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpoznania sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd”, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. Nr 78, poz. 483.

³ Por. m.in. G. Ławnikowicz, *Idea niezawisłości sędziowskiej w porządku prawnym i myśli prawniczej II Rzeczypospolitej*, Toruń 2009, s. 259–262; M. Materniak-Pawłowska, *Ustrój sądownictwa powszechnego w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2003, s. 231–232; por. także: A. Machnikowska, *Wymiar sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–1950*, Gdańsk 2008 (opracowanie, w którym problematyka ta nie została wyodrębniona z ogólnych rozważań). Szerzej o kształtowaniu się pozycji asesora zob. D. Malec, *Czy asesor był sędzią? Instytucja asesora sądowego w prawie o ustroju sądów powszechnych w Polsce od okresu dwudziestolecia międzywojennego. Wybrane zagadnienia [w:] W kręgu historii doktryn politycznych i prawnych oraz konstytucjonalizmu. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Sylwestrzaka*, red. D. Szpoper, Gdańsk 2012, s. 245–254 („Gdańskie Studia Prawnicze” 2012, t. XXVII); eadem, *Asesor sądowy – udana reaktywacja historycznej instytucji czy kolejna nietrafna nowelizacja Prawa o ustroju sądów powszechnych?*, maszynopis złożony do Księgi jubileuszowej Profesora Jacka Matuszewskiego.

zgodnie z przepisami znowelizowanego 10 lipca 2015 r. Prawa o ustroju sądów powszechnych⁴. Analiza stanu badań wykazuje przy tym duże luki w zakresie precyzyjnego określenia pozycji asesora sądowego w okresie dwudziestolecia międzywojennego, gdy kształtował się zakres jego uprawnień i gdy trafił w jednolitej formie do polskiego systemu wymiaru sprawiedliwości. Genezie instytucji, z której korzystano przez wiele lat w okresie po II wojnie światowej, do której ustawodawca powrócił ostatnio, poświęcony jest niniejszy artykuł.

Termin *asesor* ma wielowiekową, sięgającą okresu przedrozbiorowego, tradycję w polskim systemie prawnym. Asesorowie zasiadali w wielu sądach, dobrą opinią cieszyła się tzw. asesoria, czyli królewski sąd asesorski⁵. Zgodnie z wyjaśnieniem zawartym w *Słowniku języka polskiego* Samuela Bogusława Lindego asesor to ktoś „współsiadający, przytomny sądom, współsędzia, współławnik”⁶. Definicja ta nie wyjaśniała zatem w pełni charakteru prawnego pojęcia zakorzenionego we współczesnej polskiej terminologii prawnej i prawniczej. Dziewiętnastowiecznego rozumienia terminu nie wyjaśnia nam także literatura piękna, wszak znany wszystkim jako jeden z drugoplanowych bohaterów Mickiewiczowskiego *Pana Tadeusza* Asesor rywalizujący z Rejentem opisywany jest jako urzędnik nadzorujący policję ziemską w powiecie⁷.

W polskim prawie XX wieku utrwaliło się pojęcie asesora jako osoby posiadającej odpowiednie do zajmowania właściwego stanowiska kwalifikacje zawodowe (z reguły po odbyciu odpowiedniej aplikacji), wyposażonej w okresie oczekiwania na właściwy awans zawodowy (w sądzie, prokuraturze, notariacie) w pewne uprawnienia merytoryczne. W uproszczonym rozumieniu asesura oznaczała ostatni etap zdobywania wiedzy, a zwłaszcza doświadczenia zawodowego, na drodze do uzyskania właściwego stanowiska w szeroko rozumianym wymiarze sprawiedliwości.

W chwili odzyskania przez Polskę niepodległości obowiązywało na jej ziemiach aż 21 aktów prawnych normujących zagadnienia sposobu odbywania aplikacji oraz form różnie rozumianej asesury, przewidywanych przepisami państw zaborczych⁸. Niejednolitość rozwiązań tylko w niewielkim stopniu ograniczały nowe przepisy, dotyczące m.in. uposażenia asesorów i aplikantów⁹.

Nowe pojęcie asesora sądowego w ściśle zdefiniowanym znaczeniu prawnym pojawiło się w polskim ustawodawstwie okresu międzywojennego, gdy zawarte w rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych wprowadziło zarówno do sądownictwa, jak i do prokuratury tę

⁴ W zakresie tym będę się odwoływać do ustaleń poczynionych przeze mnie wcześniej we wspomnianych wyżej opracowaniach poświęconych asesorom oraz ich pozycji.

⁵ W. Uruszczak, *Historia państwa i prawa polskiego*, t. I. 966–1795, wyd. 3, Warszawa 2015, s. 247, 260, 270; S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. I. X–XVIII w., Kraków 1997, s. 535, 552–553, 587.

⁶ S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I, cz. 1. A–F, Warszawa 1807, s. 51.

⁷ „Dawniej człek dostatni,| Schedę ojca swojego i majątek bratni,| Wszystko strwonił, na wielkim figurując świecie;| Teraz wszedł w służbę rządu, by znaczyć w powiecie”. A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, Księga 1. *Gospodarstwo*, s. 19, e-book, Warszawa 2012.

⁸ G. Ławnikowicz, *Idea niezawisłości sędziowskiej...*, s. 261.

⁹ *Ibidem*, s. 261–262.

instytucję¹⁰. Wkrótce, wraz z ujednoczeniem prawa o notariacie, również tam pojawili się asesorzy¹¹.

Dyskusja, tocząca się nad zakresem uprawnień i statusem asesorów, dotyczyła fundamentalnych zagadnień niezawisłości sędziowskiej i niezależności sądów, a także prawa obywatela do sądu należycie obsadzonego przez niezawisłych sędziów. Należy przypomnieć, że zgodnie z art. 77 Konstytucji Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1921 r. „sędziowie są w sprawowaniu swego urzędu sędziowskiego niezawisli i podlegają tylko ustawom”, a „orzeczenia sądowe nie mogą być zmienione ani przez władzę ustawodawczą, ani przez władzę wykonawczą”¹². Zakres przedmiotowy pojęcia niezawisłości został rozszerzony w stosunku do prac nad konstytucją, gdy określenie „w sprawowaniu swego urzędu” zastąpiło pierwotnie proponowane określenie „w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości”¹³. Sędziów mianował prezydent spośród osób spełniających wymagania określone w zwykłym ustawodawstwie (art. 76 Konstytucji marcowej). Gwarancją niezawisłości sędziowskiej była zasada zakazująca złożenia sędziego z urzędu, zawieszenia w urzędowaniu bądź przeniesienia na inne miejsce urzędowania albo w stan spoczynku wbrew jego woli z wyjątkiem orzeczenia sądowego i tylko w wypadkach przewidzianych w ustawie. Ograniczenie to nie dotyczyło jednak przeniesienia na inne miejsce służbowe albo w stan spoczynku w rezultacie reorganizacji wymiaru sprawiedliwości określonej ustawą (art. 78 ust. 1 Konstytucji marcowej)¹⁴. Sędziom przysługiwał również immunitet ograniczający możliwość ich pociągnięcia do odpowiedzialności karnej albo pozbawienia wolności do sytuacji schwywania na gorącym uczynku (art. 79 Konstytucji marcowej).

Pewne zmiany w określeniu pozycji sędziego i zasad jego niezawisłości oraz niezależności wprowadziła Konstytucja z 24 kwietnia 1935 r.¹⁵ Mianowanie sędziów należało nadal do prezydenta (art. 65 ust. 1)¹⁶. Wprawdzie zgodnie z art. 64 ust. 3 sędziowie byli niezawisli, ale z redakcji przepisu w porównaniu z poprzednią konstytucją zniknęło

¹⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz.U. Nr 12, poz. 93.

¹¹ Zgodnie z art. 60 Rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 27 października 1933 r. Prawo o notariacie (Dz.U. Nr 84, poz. 609) asesorem stawał się z mocy prawa (nie nabywając jednak z tego tytułu żadnych uprawnień, z wyjątkiem możliwości uzyskania prawa do zastępowania notariusza) aplikant po zdanym egzaminie notarialnym. Szerzej o asesorach notarialnych zob. D. Malec, *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2002, s. 307 i n.

¹² Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. Nr 44, poz. 267.

¹³ G. Ławnikowicz, *Idea niezawisłości sędziowskiej...*, s. 196.

¹⁴ Zasada nieusuwalności bywała w okresie dwudziestolecia międzywojennego naruszana, a jej czasowe zawieszenie w związku z wprowadzaniem jednolitych zasad sądownictwa przewidywał art. 284 Prawa o ustroju sądów powszechnych z 1928 r. D. Malec, *Sąd Najwyższy w latach 1917–1939* [w:] *Sąd Najwyższy Rzeczypospolitej Polskiej. Historia i współczesność*, red. A. Korobowicz, Warszawa 2007, s. 149; eadem, *O niezawisłości sędziowskiej w Drugiej Rzeczypospolitej. Uwagi na marginesie pracy Aleksandra Mogilnickiego „Niezawisłość sędziowska w nowym ustroju sądowym”* [w:] *Państwo, prawo, społeczeństwo w dziejach Europy Środkowej*, red. A. Lityński, M. Mikołajczyk, T. Adamczyk, A. Drogoń, W. Organiściak, Katowice–Kraków 2009, s. 451–452.

¹⁵ Ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., Dz.U. Nr 30, poz. 227.

¹⁶ W porównaniu z art. 76 Konstytucji marcowej usunięto przepis mówiący o sędziach z wyboru. Szerzej na ten temat zob. G. Ławnikowicz, *Idea niezawisłości sędziowskiej...*, s. 204.

określenie „i podlegają tylko ustawom”¹⁷. Nadal jednak sędziowie pozostawali niezawisli w sprawowaniu urzędu sędziowskiego, zgodnie z art. 66 Konstytucji kwietniowej (odpowiadającym art. 78 Konstytucji marcowej) określono zasady i gwarancje nieusuwalności z urzędu i przenoszenia na inne miejsce służbowe albo w stan spoczynku¹⁸. Zmianie uległ immunitet sędziowski, zgodnie z art. 67 Konstytucji kwietniowej sędziego można było pociągnąć do odpowiedzialności karnej tylko za zgodą właściwego sądu dyscyplinarnego, nie można było zatrzymać go bez nakazu sądowego, a jedyny wyjątek od tych zasad dotyczył schwytania na gorącym uczynku.

W okresie międzywojennym w Polsce używano zróżnicowanej terminologii, nie zawsze traktowanej jako synonim w stosunku do używanego określenia „niezawisłość sądów”, a mianowicie: niezawisłość sądownictwa, niezależność sądownictwa, niezależność sądów, odrębność sądownictwa, suwerenność sądów, odrębność sądownictwa, suwerenność sądów, niezawisłość korporacji sędziowskiej, niezawisłość stanu sędziowskiego, niezawisłość wymiaru sprawiedliwości, a poszczególni autorzy przypisywali nadrzędną rolę niezawisłości sądów albo sędziów, inni zaś stawiali je na tej samej płaszczyźnie¹⁹. Prawo o ustroju sądów powszechnych z 1928 r. używało terminu „niezawisłość sędziowska” i poświęcało jej definicji osobny rozdział I działu II (art. 79–81).

Idea powierzania niektórych czynności sędziowskich osobom innym niż sędziowie obecna była już podczas prac Podkomisji Ustroju Sądownictwa Komisji Kodyfikacyjnej²⁰. Dowodzi tego obecna w pierwszym projekcie, przygotowanym przez Kamila Stefkę, propozycja, by aplikantom po egzaminie sędziowskim powierzać samodzielne wykonywanie wszystkich czynności sędziowskich, ale z wyjątkiem wydawania orzeczeń i wykonywania czynności sędziego śledczego²¹. Grupa takich aplikantów nie została jednak nazwana wówczas żadnym osobnym terminem. Autor projektu uznał, że zdanie egzaminu sędziowskiego dowodzi uzdolnienia aplikanta do „samoistnego pełnienia czynności sędziowskich”, lecz wobec braku przymiotu niezawisłości nie może on wykonywać czynności stanowiących istotę wymiaru sprawiedliwości, tj. wydawać orzeczeń²². Jako przyczynę wyłączenia czynności sędziego śledczego, mimo ich przygotowawczego charakteru, K. Stefko uznał znaczenie takich czynności dla dalszych etapów postępowania karnego, powodujące konieczność wykonywania ich przez doświadczonych sędziów²³.

W wersji projektu uchwalonej przez Podkomisję Ustroju Sądownictwa w grudniu 1920 r. aplikant po egzaminie sędziowskim, któremu powierza się wykonywanie

¹⁷ Zwraca na to uwagę jako na istotny element w powiązaniu z nowym rozumieniem aktów ustawodawczych, obejmujących także dekryty prezydenta, Grzegorz Ławnikowicz. *Ibidem*, s. 203.

¹⁸ Stanisław Car, referując na posiedzeniu Sejmu w dniu 26 stycznia 1934 r. tezy przyszłej konstytucji, stwierdził, że „[...] dział o sądownictwie niewiele odbiega od tego stanu, jaki stworzyła Konstytucja marcowa. Zachowujemy pełną niezawisłość sądownictwa i nieusuwalność sędziów, z małym wyłomem co do przenaszalności prezesów sądów”, cyt. za: M. Materniak-Pawłowska, *Ustrój sądownictwa...*, s. 191.

¹⁹ G. Ławnikowicz, *Idea niezawisłości sędziowskiej...*, s. 121–122; o pojęciu niezawisłości por. także M. Materniak-Pawłowska, *Zawód sędziego w Polsce w latach 1918–1939*, CPH 2011, t. 63, z. 1, s. 73–81.

²⁰ Szerzej o przebiegu prac nad prawem o ustroju sądów powszechnych m.in. M. Mohyluk, *Prawo o ustroju sądów powszechnych w pracach Komisji Kodyfikacyjnej II Rzeczypospolitej*, Białystok 2004; M. Materniak-Pawłowska, *Ustrój sądownictwa...*, s. 156–182.

²¹ Art. 17 projektu Kamila Stefki. Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podkomisja Ustroju Sądownictwa, t. I, Lwów 1925, s. 14.

²² Uzasadnienie do art. 17. *Ibidem*, s. 44.

²³ *Ibidem*.

czynności sędziego, nazwany został staropolskim określeniem „podsędek”²⁴. Warto nadmienić, że przygotowany przez K. Stefkę projekt konsultowany był pod względem nazewnictwa sądów z lwowskim historykiem prawa, Przemysławem Dąbkowskim, co może tłumaczyć pojawienie się dawnych terminów prawniczych – podsędka, a także instygatora zamiast prokuratora²⁵. W zaproponowanym wówczas przepisie art. 16 wyraźnie jednak wyłączano nadal nie tylko możliwość wydawania orzeczeń, ale także wykonywanie czynności sędziego śledczego. W kolejnej propozycji przygotowanej przez K. Stefkę, zgodnie z art. 40, aplikantowi po zdanym egzaminie jako podsędkowi prezes sądu apelacyjnego albo prokurator przy sądzie apelacyjnym mógł powierzyć (jednak tylko czasowo) pełnienie czynności sędziowskich lub prokuratorskich. W zaproponowanym brzmieniu przepisu – w porównaniu z poprzednimi jego wersjami – zabrakło wyłączenia czynności, których nie można było powierzać podsędkom²⁶.

W przyjętej przez Podkomisję kolejnej wersji projektu brak ten uzupełniono, wykluczając podsędków od wydawania orzeczeń i czynności śledczych²⁷. Podczas dyskusji na posiedzeniach Podkomisji Witold Prądzyński zaproponował, by termin „podsędek”, jako niewystępujący w nowoczesnym języku polskim, zastąpić terminem „asesor”²⁸. Uznał jednocześnie za nietrafne ograniczanie uprawnień asesorów, twierdząc, że „egzaminowani aplikanci są wręcz predestynowani do tych funkcji [orzecznictwa i czynności sędziego śledczego], podobnie jak do wykonywania orzecznictwa w sądach grodzkich”²⁹.

Na uwagę zasługuje dyskusja, jaka toczyła się wokół uprawnień egzaminowanego aplikanta sądowego. Alfons Parczewski opowiedział się za nazwą podsędek, w nawiązaniu do historycznych tradycji tego terminu zarówno w okresie I Rzeczypospolitej, jak i w czasach Królestwa Polskiego, i opowiedział się za poszerzeniem uprawnień tej grupy, powołując jako przykład tereny wschodnie państwa, gdzie obowiązki sędziów śledczych zgodnie z obowiązującymi tam przepisami rosyjskiej procedury karnej pełnili aplikanci nawet przed egzaminem sędziowskim. Aleksander Mogilnicki, nawiązując do prac Komisji Kodyfikacyjnej nad procedurą karną, sprzeciwił się powierzaniu egzaminowanym aplikantom czynności sędziego grodzkiego, który będzie mógł wymierzać kary nawet dwóch lat pozbawienia wolności. Dopuścił jednak możliwość zasiadania takich osób w kolegialnych składach, a także przeprowadzania ekspertyz, wizji lokalnych oraz innych czynności przygotowawczych. Zwrócił również uwagę na niebezpieczeństwo przerodzenia się wyjątku – powierzania czynności sędziego śledczego podsędkom – w regułę, jak to się stało w Rosji, gdzie liczba niezawisłych sędziów śledczych była znikoma³⁰.

²⁴ *Projekt Podkomisji uchwalony w grudniu 1920 r. Ibidem*, s. 90. Warto odnotować, że w projekcie z grudnia 1920 r. pojawiły się także inne nawiązania do staropolskiej terminologii prawniczej: czynności instygatorskie oraz instygator (w miejsce – proponowanego w koreferacie Juliusza Nowotnego do projektu Kamila Stefki – prokuratora). *Ibidem*, s. 98.

²⁵ Na prośbę K. Stefki prof. P. Dąbkowski przedstawił swoje uwagi w piśmie z dnia 7 października 1920 r. *Ibidem*, s. 12. Na obecność tego terminu nie zwrócił uwagi M. Mohyluk, *Prawo o ustroju...*, s. 241–248.

²⁶ Tzw. nowy projekt K. Stefki. Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podkomisja Ustroju Sądownictwa, s. 106.

²⁷ *Ibidem*, s. 152.

²⁸ *Protokół z posiedzenia Podkomisji Ustroju Sądownictwa z dnia 17 września 1923 r. Ibidem*, s. 292.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, s. 294.

Na odnotowanie zasługuje z pewnością głos K. Stefki, który podczas dyskusji przedstawił wątpliwość, czy w związku z przepisami Konstytucji marcowej z 1921 r. dopuszczalne będzie powierzenie w pewnym zakresie orzecznictwa podsędkom zależnym od ministra sprawiedliwości. Mogłoby to stworzyć jego zdaniem kategorie sędziów „zawisłych” obok sędziów „niezawisłych”. Podobne zastrzeżenia zgłosił Stanisław Wróblewski, który zauważył, że choć za poszerzeniem uprawnień przemawiają względy praktyczne, to jednak Konstytucja zna tylko jedno pojęcie sędziego niezawisłego³¹. Zdaniem W. Prądzyńskiego takie rozwiązanie nie rodziłoby sprzeczności z konstytucją, nie chodziłoby bowiem w tym wypadku o sędziów pełnych, ale o zastępców, co przewidywały także rozwiązania niemieckie (*Hilfsrichter*) oraz austriackie (sędziowie zapasowi). Uznał również, że osobny tytuł zawodowy dla aplikantów po egzaminie będzie niezbędny wobec zwiększającej się stale liczby przeegzaminowanych aplikantów, oczekujących na nominację sędziowską. Ostatecznie, w wyniku głosowania, zdecydowano o pozostawieniu tytułu podsędek zamiast wnioskowanego asesora, a także o odrzuceniu możliwości przyznania tym osobom uprawnień do wykonywania funkcji sędziego śledczego oraz orzecznictwa w sądach grodzkich³². W kolejnej wersji projektu, przyjętej w listopadzie 1923 r., utrzymany został termin podsędek dla egzaminowanego aplikanta, któremu prezes sądu apelacyjnego albo prokurator przy sądzie apelacyjnym mógł powierzyć pełnienie czynności sędziowskich albo prokuratorskich „z wyjątkiem wydawania orzeczeń i pełnienia czynności sędziego śledczego”³³.

Nie zmieniono tych zasad w ostatecznej wersji projektu Podkomisji³⁴. W uzasadnieniu przyjętego rozwiązania wyraźnie podkreślono, że aplikant po egzaminie „[...] nie jest sędzią i nie ma przywilejów niezawisłości, nie można mu powierzać czynności, które stanowią istotę władzy sędziowskiej, tj. czynności wydawania orzeczeń. Można mu zlecić samoistne pełnienie czynności np. przesłuchiwanie świadków poza rozprawą”³⁵. Wyłączenie możliwości powierzenia czynności sędziego śledczego uzasadniano podobnie jak w toku dotychczasowych prac Podkomisji: czynności te uznano

[...] za tak istotne dla dalszego postępowania karnego, iż wymagać należy, by spełniali je sędziowie i to w miarę możliwości najbardziej doświadczeni. Praktykowane obecnie powierzenie czynności sędziego śledczego początkującym prawnikom daje najbardziej opłakane wyniki. W wielu wypadkach sprawy nie można osądzić jak się należy, dlatego jedynie, że śledztwo było od samego początku nieumiejtnie prowadzone³⁶.

Stanowisko Komisji Kodyfikacyjnej, mimo pojawiających się propozycji poszerzenia uprawnień egzaminowanych aplikantów, nie ulegało zatem zmianom w toku długich prac nad projektem i sprowadzało się do opinii, że skoro przeegzaminowani aplikan-

³¹ *Ibidem*, s. 293–294.

³² *Ibidem*, s. 294.

³³ Art. 63 projektu Ustawy o sądach zwyczajnych, Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podkomisja Ustroju Sądownictwa, t. II, s. 166.

³⁴ Art. 124 projektu Ustawy o sądach powszechnych: „Przez złożenie egzaminu sędziowskiego aplikant zostaje podsędkiem. Prezes sądu apelacyjnego lub prokurator sądu apelacyjnego może mu poruczyć pełnienie czynności sędziowskich, względnie prokuratorskich, z wyjątkiem wydawania orzeczeń i pełnienia czynności sędziego śledczego”. *Ibidem*, s. 244.

³⁵ Uzasadnienie do projektu Ustawy o sądach powszechnych. *Ibidem*, s. 305.

³⁶ *Ibidem*.

ci podsędkowie nie są niezawisłymi sędziami, to nie można powierzać im orzekania, a także czynności bardzo ważnych dla jego prawidłowego przebiegu. W toku dalszych, prowadzonych już w Ministerstwie Sprawiedliwości prac doszło jednak, zapewne ze względów utylitarnych (brak wykwalifikowanych prawników na sędziów, zwłaszcza grodzkich), do zmiany wskazanych przepisów i nadania im ostatecznego brzmienia, jakie znalazło się w rozporządzeniu z dnia 6 lutego 1928 r.³⁷

Zgodnie z art. 260 § 1 Prawa o ustroju sądów powszechnych z 1928 r. w związku z § 55 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 października 1932 r. o aplikantach i asesorach sądowych³⁸ na wniosek prezesa sądu apelacyjnego minister sprawiedliwości mianował asesorem aplikanta, który zdał egzamin sędziowski. Prezes sądu apelacyjnego mógł powierzyć asesorowi na pewien czas pełnienie obowiązków sędziowskich, aczkolwiek w zakres czynności asesora nie mogło wchodzić wydawanie wyroków³⁹.

Jak wyraźnie zaznaczono podczas zjazdu prezesów sądów zorganizowanego przez Ministerstwo Sprawiedliwości i przedstawiono w obejmującym sprawozdanie z jego obrad okólniku Ministra Sprawiedliwości z dnia 29 września 1928 r. nr 1422/I.U./28, stanowiącym oficjalny komentarz do nowego prawa o ustroju sądów powszechnych, w zakres funkcji sędziowskich powierzanych asesorom wchodzić mogło (poza wyraźnie wskazanymi dla asesorów czynnościami sędziego śledczego) także wykonywanie czynności w postępowaniu niespornym, hipotecznym, i wydawanie w tym zakresie postanowień, decyzji oraz uchwał⁴⁰.

Treść przepisu wywoływała wątpliwości. Zdaniem Adolfa Czerwińskiego zasada, zgodnie z którą asesorowi wolno wykonywać wszystkie czynności z wyjątkiem wyrokowania, powinna być interpretowana bardzo ostrożnie. Wolą ustawodawcy było w tym wypadku zwrócenie uwagi na fakt, że asesor samodzielnie może wykonywać tylko te czynności, które nie wymagają kognicji sędziowskiej⁴¹. Autor zauważył także sprzeczność polegającą na upoważnieniu asesorów do wykonywania czynności sędziego śledczego z innymi przepisami, w tym z art. 5 Prawa o ustroju sądów powszechnych, upoważniającym ministra do określenia – w drodze rozporządzenia – sędziów okręgowych jako sędziów śledczych.

³⁷ O okolicznościach tej zmiany nie wspomina Janusz Jamontt w swym opracowaniu, dokładnie opisującym przebieg prac nad prawem o ustroju sądów powszechnych. Zob. J. Jamontt, *Historia i krytyka rozporządzenia o ustroju sądów powszechnych*, Warszawa 1928.

³⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 października 1932 r. o aplikantach i asesorach sądowych, Dz.U. z 1932 r. Nr 95, poz. 825.

³⁹ *Ibidem*, art. 260 § 2: „Prezes sądu apelacyjnego może powierzyć asesorowi pełnienie czynności sędziowskich, nie wyłączając śledztw. W zakres czynności sędziowskich asesora nie może wchodzić wydawanie wyroków. Asesorowi, wyznaczonemu do urzędu prokuratorskiego, prokurator apelacyjny może poruczyć pełnienie czynności prokuratorskich”.

⁴⁰ Okólnik Ministra Sprawiedliwości z dnia 29 września 1928 r. nr 1422/I.U./28, Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości 1928, nr 19, s. 384; por.: M. Materniak-Pawłowska, *Ustrój sądownictwa...*, s. 231; Z. Nagórski, *Prawo o ustroju sądów powszechnych z dn. 6 lutego 1928 r. według jednolitego tekstu z dn. 5 listopada wraz z ustawami i rozporządzeniami związkowymi i wykonawczymi oraz orzecznictwem Sądu Najwyższego*, Warszawa 1933, s. 104; por. także: *Zasady i główne postanowienia nowego ustroju sądów powszechnych. Sprawozdanie ze zjazdu Prezesów apelacyjnych i Prokuratorów w Ministerstwie Sprawiedliwości*, „Gazeta Prawna” 1929, nr 1–4, s. 122.

⁴¹ A. Czerwiński, *Ustrój sądów powszechnych*, Lwów 1928, s. 46.

Reguły, określone jako podstawowe dla pozycji asesora zgodnie z przepisami Prawa o ustroju sądów powszechnych z 1928 r., w gruncie rzeczy przekreślone zostały całkowicie wyjątkowym przepisem przechodnim rozporządzenia. W art. 282 § 2 znalazło się, znacznie modyfikujące tę zasadę, upoważnienie dla ministra sprawiedliwości do powierzania zastępczo asesorom czynności sędziego grodzkiego oraz uczestniczenia w składzie orzekającym sądu okręgowego zamiast sędziego grodzkiego (art. 282 § 2 Prawa o ustroju sądów powszechnych z 1928 r.)⁴². Asesorom nie wolno jednak było przewodniczyć takim składom ani zasiadać w nich w razie obecności sędziego grodzkiego. Brzmienie przepisu wykluczało także możliwość uczestniczenia asesora w postępowaniu odwoławczym⁴³.

Przepis ten, o charakterze wyjątkowym i przejściowym, u którego genezy leżały problemy kadrowe polskiego sądownictwa, był mocno krytykowany. Jak podkreślał znawca problematyki, Janusz Jamontt, zgodnie z art. 282 § 2 asesor mógł orzekać nawet w najtrudniejszych sprawach karnych, w których mogły zapadać wyroki kary śmierci⁴⁴. Zwrócił także uwagę na niewłaściwość oddania asesorom, całkowicie zależnym od ministerstwa i prezesów sądów, prawa wyrokowania w sądach okręgowych⁴⁵. Jak podkreślał, godzi to nie tyle w zasadę niezawisłości sędziowskiej, ile w zagwarantowane konstytucyjnie prawa obywateli do sądu (art. 98 Konstytucji marcowej) złożonego z niezawisłych sędziów⁴⁶. Argumentował, że

Konstytucja wymaga, by obywatel był sądzony przez sędziów niezawisłych, należycie mianowanych, lub sędziów przysięgłych, nie zaś przez kandydatów na sędziów, całkowicie zależnych i od ministra, i od prezesów, bo od nich oczekują [oni] posady⁴⁷.

Przypominano znaną wypowiedź Aleksandra Mogilnickiego z posiedzenia Komisji Kodyfikacyjnej: „Kto ma w ręku awanse sędziów, ten może mieć w ręku i ich wyroki”⁴⁸. Argumentacja J. Jamontta, choć odnosząca się do Konstytucji marcowej, nie straciła aktualności, czego dowodzi podobny tok wywodów Trybunału Konstytucyjnego w wyroku z 24 października 2007 r.

Znamienne dla okresu międzywojennego było oszczędne komentowanie uprawnień asesorów, którym powierzono pełnienie czynności sędziowskich w szerszym – wynikającym z wyjątkowego art. 282 § 2 – zakresie. Ostrze krytyki skierowane było bowiem

⁴² Zastępczy udział sędziego grodzkiego w trzyosobowym składzie orzekającym sądu okręgowego przewidziany został art. 23 § 2 Prawa o ustroju sądów powszechnych z 1928 r.; por. także: S. Gołąb, *Organizacja sądów powszechnych opracowana systematycznie z uwzględnieniem rozwoju historycznego, sądownictwa szczególnego oraz ustroju adwokatury, Prokuraturii Generalnej i notariatu*, Kraków 1938, s. 82.

⁴³ A. Czerwiński, *Ustrój sądów...*, s. 47.

⁴⁴ J. Jamontt, *Zmiany w ustroju sądów*, „Głos Sądownictwa” 1930, nr 3, s. 148.

⁴⁵ J. Jamontt, *Historia i krytyka...*, s. 47.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 119.

⁴⁷ J. Jamontt, *Zmiany w ustroju sądów*, „Głos Sądownictwa”, s. 148; *idem*, *Zmiany w ustroju sądów*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1930, nr 8, s. 101.

⁴⁸ J. Jamontt, *O zmianie przepisów konstytucji dotyczących władzy sądowej*, „Głos Sądownictwa” 1930, nr 4, s. 202.

na obszerniejsze zagadnienia niezawisłości oraz jej ograniczania i zawieszania nieusuwalności sędziów⁴⁹.

Krytyka uprawnień przyznanych asesorum, dokonana przez Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego, Władysława Seydę, nie wywołała żadnej reakcji Ministerstwa Sprawiedliwości na ostatnim etapie prac nad rozporządzeniem, podobnie jak uwagi Zrzeszenia Sędziów i Prokuratorów, domagającego się odsunięcia asesorum od wyrokowania w sprawach karnych⁵⁰. Zagadnienie to pominięto całkowitym milczeniem podczas obrad wspomnianego wyżej zjazdu prezesów, na którym zaprezentowane zostało oficjalne stanowisko – komentarz do Prawa o ustroju sądów powszechnych z 1928 r., ograniczając się do lakonicznego stwierdzenia przy analizie art. 23, że asesory sądowi mogą być aż do odwołania w drodze rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości powoływani do kompletów sądujących zamiast sędziów grodzkich⁵¹.

Oszczędna krytyka przepisu, dokonana przez A. Czerwińskiego, zwraca uwagę na brak synchronizacji z art. 77 Konstytucji marcowej, zgodnie z którym wymiar sprawiedliwości sprawują niezawisłe sądy, a sędziowie są nieusuwalni i podlegają tylko ustawom⁵². A. Czerwiński argumentował, że asesor nie jest sędzią w rozumieniu Konstytucji, nie przysługuje mu atrybut niezawisłości i nieusuwalności, gdyż w każdym czasie może być na przykład przeniesiony na inne miejsce przez prezesa sądu apelacyjnego. Inny komentator Prawa o ustroju sądów powszechnych, Józef Bühn, chwalił z kolei możliwość zdobywania i doskonalenia praktycznych umiejętności przez asesorum⁵³.

Apel do ministra sprawiedliwości, by po upływie okresu organizacyjnego odwołał przewidziane w art. 282 § 2 uprawnienie do zastępczego powierzenia asesorum czynności sędziowskich sędziemu grodzkiemu (i okręgowemu), nigdy nie został wysłuchany i przepis w tym zakresie nie uległ zmianie⁵⁴.

Asesorzy biorący udział w rozprawach, w tym orzekający zgodnie z art. 282 § 2 Prawa o ustroju sądów powszechnych, mieli prawo do używania stroju urzędowego, przewidzianego dla sędziów grodzkich⁵⁵. Była nim czarna, wełniana toga z naszytym jednym paskiem z zielonego aksamitu, z żabotem z czarnego jedwabiu z lamówką z zielonego jedwabiu oraz biret z brzegiem z jednego paska zielonego aksamitu⁵⁶. W wypadku asesorum sądowych, którym powierzono pełnienie czynności prokuratorskich, podczas

⁴⁹ Por. m.in. dyskusje podczas sejmowych prac nad pierwszą nowelizacją Prawa o ustroju sądów powszechnych w 1928 i 1929 r.: Sprawozdanie stenograficzne z 37 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 18 grudnia 1928 r.; Sprawozdanie stenograficzne z 51 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 19 lutego 1929 r.; Sprawozdanie stenograficzne z 54 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 27 lutego 1929 r.; Sprawozdanie stenograficzne z 55 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 1 marca 1929 r.; Sprawozdanie stenograficzne z 56 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 4 marca 1929 r.

⁵⁰ J. Jamontt, *Historia i krytyka...*, s. 47, 51.

⁵¹ Okólnik Ministra Sprawiedliwości, s. 378, 385–386.

⁵² A. Czerwiński, *Ustrój sądów...*, s. 47.

⁵³ J. Bühn, *Zarys sądownictwa podług prawa o ustroju sądów powszechnych*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1928, nr 4, s. 566.

⁵⁴ A. Czerwiński, *Ustrój sądów...*, s. 47; por. także: krytyka powierzenia asesorum zastępczo funkcji sędziwego grodzkiego, *Zagadnienie reformy aplikacji i asesury sądowej*, Warszawa 1937, s. 41.

⁵⁵ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 czerwca 1929 r. w sprawie wprowadzenia togi i biretu jako stroju urzędowego dla sędziów i prokuratorów podczas rozpraw, Dz.U. Nr 47, poz. 394, § 2 pkt 9.

⁵⁶ *Ibidem*, § 2 pkt 6.

udziału w rozprawie przysługiwał strój urzędowy podprokuratora sądu okręgowego. Była nim czarna wełniana toga z naszytym na kołnierzu jednym paskiem z czerwonego aksamitu, czarnym jedwabnym żabotem z lamówką z czerwonego jedwabiu oraz biret z jednym paskiem z czerwonego aksamitu⁵⁷. Obowiązek używania strojów urzędowych zgodnie z zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 stycznia 1931 r. wprowadzony został dla wszystkich sędziów i prokuratorów od dnia 1 lipca 1931 r.⁵⁸

Niezależnie od różnic definicji oraz związanych z tym różnic interpretacyjnych, na tle obowiązującego w okresie dwudziestolecia międzywojennego stanu prawnego stanowisko asesora wyraźnie różniło się od stanowiska sędziego. Pewna zbieżność, dostrzegalna w zakresie możliwości powierzenia asesorom pełnienia pewnych czynności sędziowskich (jak wyżej wskazano, szeroko interpretowanych w okresie przejściowym, trwającym *de facto* do wybuchu II wojny światowej), nie wiązała się z uzyskaniem przez nich gwarancji niezawisłości zbliżonych do gwarancji posiadanych przez sędziów. Asesura traktowana była jako etap poprzedzający mianowanie na sędziego, ale nie była elementem koniecznym: w treści art. 82 Prawa o ustroju sądów powszechnych nie wliczono takiego warunku wobec osób ubiegających się o nominację sędziowską. Celem asesury miało być ostateczne przygotowanie do zawodu sędziego, a środkiem „odbycie praktyki poprzez spełnianie w ciągu określonego czasu funkcji sędziego”⁵⁹. Zwracano jednak uwagę, że asesor „[...] ma podstawy przypuszczać, iż [już] został przyjęty w szeregi sądownictwa; sprawuje przecież odpowiedzialne funkcje sędziowskie czy prokuratorские, a nominację na sędziego czy prokuratora uważa za kwestię tylko czasu”⁶⁰.

Asesorów mianował, na wniosek prezesa sądu apelacyjnego, minister sprawiedliwości. W pierwotnym brzmieniu Prawa o ustroju sądów powszechnych nie określono, czy mianowanie asesora ma charakter czasowy; uściśliła to dopiero nowelizacja dokonana ustawą z dnia 4 marca 1929 r., zgodnie z którą mianowanie następowało na „oznaczony przeciąg czasu”⁶¹. Wyraźniej zatem zaznaczona została różnica pomiędzy bezterminowym mianowaniem sędziego a mianowaniem na czas określony asesora. Jednocześnie wykluczyło to wąską interpretację, że asesorowi można powierzyć pełnienie czynności sędziowskich tylko „do określonej sprawy”⁶². Termin bliżej doprecyzowany został w rozporządzeniu o aplikantach i asesorach z 1932 r., zgodnie z którym asesora można było przenieść w stan spoczynku, jeżeli w ciągu dwóch lat od mianowania na to stanowisko nie otrzymał on nominacji na urząd sędziowski⁶³.

Zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego upoważnienie do pełnienia przez oznaczony czas czynności sędziowskich było ważne dla wszystkich sądów działających na terenie apelacji, a zarzut braku upoważnienia do wykonywania czynności w konkret-

⁵⁷ *Ibidem*, § 2 pkt 6 i 7.

⁵⁸ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 stycznia 1931 r. w sprawie ustalenia terminu wprowadzenia stroju urzędowego dla sędziów i prokuratorów przy rozprawach, Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości 1931, nr 3, s. 13.

⁵⁹ *Zagadnienie reformy...*, s. 40.

⁶⁰ W. Kozłowski, *O poziom naszego sądownictwa*, „Głos Sądownictwa” 1930, nr 12, s. 922.

⁶¹ Ustawa z dnia 4 marca 1929 r. w sprawie zmiany niektórych postanowień rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r., zawierającego Prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz.U. 1930 Nr 5, poz. 43 art. 61.

⁶² J. Jamontt, *Zmiany w ustroju sądów*, „Głos Sądownictwa”, s. 148.

⁶³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 października 1932 r...., § 59.

nym sędzie nie mógł stanowić podstawy do zarzutu nienależytej obsady sądu⁶⁴. Udział w składzie orzekającym asesora, który nie był delegowany na określony czas, traktowany był jako udział osoby nieupoważnionej do wydawania wyroków, co skutkowało uznaniem nieważności tak zapadłego orzeczenia⁶⁵. Przyznanie asesoram – zgodnie z art. 282 § 2 Prawa o ustroju sądów powszechnych – prawa do zastępowania sędziego grodzkiego, a także udziału w składzie sądu okręgowego nie uchylało obowiązku delegowania asesora na określony czas do wydawania wyroków⁶⁶.

Wynikający pierwotnie z Prawa o ustroju sądów powszechnych obowiązek mianowania asesorem aplikanta, który zdał egzamin sędziowski⁶⁷, zmieniono w 1937 r. na „możliwość” mianowania⁶⁸. Zmiana ta, w połączeniu z uzyskaniem przez prezesów sądów apelacyjnych uprawnieniem do zwolnienia według swego uznania aplikanta, który złożył egzamin sędziowski, krytykowana była m.in. przez Stanisława Gołęba⁶⁹. Uważał on, że przejście od obowiązku mianowania takiego aplikanta asesorem do możliwości jego zwolnienia według swobodnego uznania było zbyt gwałtowne⁷⁰.

Wbrew oczekiwaniom pierwsza nowelizacja Prawa o ustroju sądów powszechnych z 1929 r., zamiast ograniczyć możliwości pełnienia przez asesora czynności sędziego, starała się nadać im pozory konstytucyjności przez przyznanie atrybutu nieusuwalności w czasie pełnienia czynności sędziego. Wprowadzona wówczas korekta przepisów oceniana była jako dokonana przez Sejm o nastawieniu opozycyjnym wobec tworzącego się układu władzy, z położeniem nacisku na realizację konstytucyjnych zasad niezawisłości sędziowskiej oraz większej selekcji kandydatów na stanowiska sędziowskie⁷¹. Nowy § 2 art. 262 stanowił, że „Asesorzy, którym powierzono pełnienie czynności sędziowskich, nie mogą być w tym okresie czasu bez ich zgody przeniesieni w stan spoczynku, ani na inne miejsce służbowe (art. 78 Konstytucji)”⁷². Zasada ta miała być stosowana odpowiednio także do asesorów pełniących zastępczo czynności sędziego grodzkiego albo biorących udział w składzie sędziowskim stosownie do art. 23 (znowelizowany art. 282 § 2). We wszystkich innych wypadkach asesorowie mogli być przenoszani zarządzeniem

⁶⁴ Wyrok Sądu Najwyższego w sprawie II-4 K 518/30, cyt. za: Z. Nagórski, *Prawo o ustroju...*, s. 104.

⁶⁵ Wyrok Sądu Najwyższego w sprawie II 4 K 417/30, cyt. za: Z. Nagórski, *Prawo o ustroju...*, s. 104.

⁶⁶ Wyrok Sądu Najwyższego w sprawie II 4 K 417/30 (uchwała 7 sędziów), cyt. za: Z. Nagórski, *Prawo o ustroju...*, s. 118.

⁶⁷ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz.U. z 2001 r. Nr 98, poz. 1070, art. 260 § 1: „Po złożeniu egzaminu sędziowskiego, Minister Sprawiedliwości mianuje aplikanta asesorem sądowym; zgodnie z art. 280 § 2 z chwilą wejścia w życie Prawa o ustroju sądów powszechnych asesorami stali się z mocy prawa aplikanci, którzy zdali egzamin pod rządami wcześniej obowiązujących przepisów”.

⁶⁸ Art. 260 § 1 w brzmieniu nadanym ustawą z dnia 14 kwietnia 1937 r. o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych, Dz.U. Nr 30, poz. 220: „Aplikanta, który złożył egzamin sędziowski Minister Sprawiedliwości może mianować asesorem sądowym”.

⁶⁹ S. Gołąb, *Organizacja sądów...*, s. 82.

⁷⁰ Grzegorz Ławnikowicz podważa jednak możliwość wykładni art. 260 § 1 jako statuującego obowiązek mianowania takiego aplikanta asesorem (G. Ławnikowicz, *Idea niezawisłości...*, s. 260). Jego rozważania pozostają w sprzeczności z art. 280 § 2 rozporządzenia z 1928 r. oraz z komentarzami do Prawa o ustroju sądów powszechnych. Por. A. Czerwiński, *Ustrój sądów...*, s. 45.

⁷¹ Tak motywy ustawodawcy ocenił Waław Miszewski. Zob. *idem*, *Dziesięć lat prawa o ustroju sądów powszechnych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1938, II półrocze, s. 946.

⁷² Po wejściu w życie Konstytucji kwietniowej z 1935 r. przepis ten zmieniono, dostosowując go do systematyki konstytucji przez wprowadzenie odwołania do jej art. 66. Ustawa z dnia 14 kwietnia 1937 r. o zmianie Prawa o ustroju sądów powszechnych, Dz.U. Nr 30, poz. 220.

ministra sprawiedliwości do innego okręgu sądowego, jeżeli wymagało tego „dobro służby”⁷³. Dla pewnych sytuacji przewidziano przenoszenie ich w stan spoczynku: poza wspomnianym wyżej upływem dwuletniego okresu bez mianowania na stanowisko sędziego także w razie nieobjęcia stanowiska sędziowskiego, na które mianowano asesora, oraz w razie dłuższej niż rok przerwy w pełnieniu służby, spowodowanej chorobą, albo w razie stwierdzenia trwałej niezdolności do pracy. O nietrwałości stanowiska prawnego asesora świadczyła również możliwość przeniesienia go w stan spoczynku „w interesie służby”⁷⁴.

Należy także zwrócić uwagę na występujący początkowo w praktyce podział asesorów na otrzymujących wynagrodzenie oraz wykonujących swą pracę bezpłatnie. Z praktyką taką ministerstwo sprawiedliwości zerwało dopiero w drugiej połowie lat 30.⁷⁵ Liczba asesorów etatowych stanowiła zaledwie część wszystkich. Od 1933 r. ministerstwo sprawiedliwości zaczęło ogłaszać (choć nieco wrywkowo) nominacje asesorskie w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Sprawiedliwości. W okresie lipiec–wrzesień 1933 r. w okręgu Sądu Apelacyjnego w Warszawie mianowano 20 asesorów, spośród których tylko jeden uzyskał jesienią etat, gdy mianowano dziewięciu asesorów etatowych⁷⁶. Środowisko asesorów skarżyło się, iż „sławetne względy budżetowe powodują, że szereg stanowisk sędziowskich i prokuratorskich obsadza się asesorami pobierającymi o wiele niższe uposażenie od sędziów i prokuratorów”, asesor zaś to w istocie „tańszy lub bezpłatny sędzia”⁷⁷. Głosy te, w połączeniu ze stałym w okresie międzywojennym utyskiwaniem sędziów na zbyt niski stan uposażeń, dowodziły trudnej sytuacji materialnej licznej grupy asesorów⁷⁸. Ciężkie położenie i brak pewności co do dalszego zatrudnienia odzwierciedlały również przepisy o wynagrodzeniach tej grupy, m.in. bezprocentowe zaliczki na uposażenie mogły być wypłacane asesorom pobierającym uposażenie tylko w razie zabezpieczenia zwrotu zaliczki przez zobowiązanie dwóch wypłacalnych poręczycieli albo przez udzielenie zabezpieczenia hipotecznego⁷⁹.

Liczba asesorów stopniowo wzrastała. W roku 1927 w całej Polsce było zaledwie sześciu asesorów (w sądach okręgowych oraz powiatowych: czterech w okręgu sądu apelacyjnego w Toruniu, dwóch zaś w Katowicach)⁸⁰. W 1928 r. liczba ta nieznacznie wzrosła – do 15 osób (trzech w Lublinie, sześciu w Toruniu oraz sześciu w Katowicach)⁸¹.

⁷³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 października 1932 r..., § 56.

⁷⁴ *Ibidem*, § 59. Na nietrwałość stanowiska asesora zwracał uwagę, przedstawiając kolejną nowelizację prawa o ustroju sądów powszechnych z 1932 r., G. Ławnikowicz. Zob. *idem*, *Spuścizna zaborcza a zagadnienie unifikacji postaw w debacie na temat pożądanego statusu trzeciej władzy* [w:] *Rodzinną Europą. Europejska myśl polityczno-prawna u progu XXI wieku*, red. P. Fiktus, H. Małowski, M. Marszał, Wrocław 2015, s. 203.

⁷⁵ Z praktyką taką Ministerstwo Sprawiedliwości zerwało dopiero w drugiej połowie lat 30. *Zagadnienie reformy...*, s. 10.

⁷⁶ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości 1933, nr 20, s. 410–411, nr 22 s. 423.

⁷⁷ *Zagadnienie reformy...*, s. 41.

⁷⁸ O uposażeniach w wymiarze sprawiedliwości w Drugiej Rzeczypospolitej szerzej G. Ławnikowicz, *Uposażenia sędziów w II RP. Norma – praktyka – idea. Przegląd podstawowych problemów* [w:] *W kręgu historii i współczesności polskiego prawa. Księga jubileuszowa dedykowana Arturowi Korobowiczowi*, red. W. Witkowski, Lublin 2008, s. 144–160.

⁷⁹ Zarządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 15 grudnia 1930 r., nr 3819/30, Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości 1931, nr 3, s. 17.

⁸⁰ *Rocznik statystyki 1929*, Warszawa 1929, s. 499.

⁸¹ *Rocznik statystyki 1930*, Warszawa 1930, s. 489.

W tym samym roku status aplikanta w sądownictwie miały 883 osoby⁸². W roku 1929 liczba asesorów, przy niemal niezmienionej liczbie aplikantów, wzrosła do 76 osób⁸³. Wciąż, w porównaniu z liczebnością sędziów wynoszącą wówczas 2797 osób, była to grupa nieliczna. W 1930 r. było 77 asesorów, a liczba aplikantów wzrosła do 1018, sędziów zaś do 3057 osób⁸⁴.

Kolejne lata przyniosły istotny wzrost liczebności asesorów związany z przystępowaniem do egzaminu na zasadach określonych w Prawie o ustroju sądów powszechnych z 1928 r. W roku 1931 było już 125 asesorów, przy 970 aplikantach oraz 3068 sędziach⁸⁵. W roku 1932 liczba asesorów wzrosła do 176 (przy 890 aplikantach oraz 3029 sędziach)⁸⁶. Bardzo wyraźna zmiana nastąpiła w roku 1933, gdy w Polsce było już 468 asesorów, podczas gdy liczba aplikantów wynosiła 996, a sędziów 2908. W kolejnym, 1934 r. było 556 asesorów, 1596 aplikantów oraz 2856 sędziów⁸⁷. W 1935 r. liczba asesorów wynosiła 582 osoby, aplikantów zaś było 1453 i sędziów 3149 (etaty sędziowskie)⁸⁸. W roku 1936 było 535 asesorów, 1218 aplikantów sądowych oraz 3150 sędziów⁸⁹, a w roku 1937, objętym ostatnim opublikowanym przed wybuchem II wojny światowej *Małym rocznikiem statystycznym z 1939 r.*, było 501 asesorów, 1620 aplikantów oraz 3226 sędziów⁹⁰. Wymienione wyżej liczby wskazują, jak szybko rosło zainteresowanie młodych prawników służbą w wymiarze sprawiedliwości, przekładające się na wzrost liczby aplikantów, którzy po zdanim egzaminie sędziowskim mogli się stawać asesorami. Liczba asesorów stanowiła ok. 1/6 liczby sędziów, tworząc znaczącą grupę osób potencjalnie upoważnianych do pełnienia czynności sędziowskich w szerokim, wynikającym z prawa o ustroju sądów (a zwłaszcza z jego art. 282 § 2) zakresie. Proporcje te nie uległy większym zmianom także w pierwszym powojennym okresie.

Prawo o ustroju sądów powszechnych z 1928 r. obowiązywało także po II wojnie światowej, ulegało jednak wielokrotnym nowelizacjom, zmieniającym, a często wręcz wypaczającym pierwotny sens zawartych w nim przepisów⁹¹. W ich rezultacie możliwość pełnienia przez asesorów czynności sędziego wzbogacona została o prawo wyrokowania, co sytuowało ich pozycję w funkcjonalnej bliskości z pozycją sędziego, nie gwarantując wszakże w żadnym okresie pełnej niezawisłości i niezależności w orzekaniu.

Mimo dokonujących się w okresie powojennym zmian ustrojowych pozycja prawna asesora nie uległa większym przekształceniom również w przepisach Prawa o ustroju sądów powszechnych z 2001 r.⁹² Sprzeczność istniejących rozwiązań z nadrzędnymi zasadami Konstytucji Rzeczypospolitej dostrzegł we wspomnianym wyżej wyroku

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Mały rocznik statystyczny 1931*, Warszawa 1931, s. 142.

⁸⁴ *Mały rocznik statystyczny 1932*, Warszawa 1932, s. 137.

⁸⁵ *Mały rocznik statystyczny 1933*, Warszawa 1933, s. 150.

⁸⁶ *Mały rocznik statystyczny 1934*, Warszawa 1934, s. 190.

⁸⁷ *Mały rocznik statystyczny 1936*, Warszawa 1936, s. 255.

⁸⁸ *Mały rocznik statystyczny 1937*, Warszawa 1937, s. 343.

⁸⁹ *Mały rocznik statystyczny 1938*, Warszawa 1938, s. 348.

⁹⁰ *Mały rocznik statystyczny 1939*, Warszawa 1939, s. 360.

⁹¹ D. Malec, *Czy asesor był sędzią...*, s. 248; por. także A. Stawarska-Rippel, *Prawo sądowe Polski Ludowej 1944–1950 a prawo Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice 2006, s. 127 i n.

⁹² Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r....

z 2007 r. Trybunał Konstytucyjny. W rezultacie art. 135 § 1 Prawa o ustroju sądów powszechnych miał przestać obowiązywać w dniu 6 maja 2009 r., już wcześniej jednak cały przepis art. 135 Prawa o ustroju sądów powszechnych został uchylony na mocy art. 60 pkt 12 Ustawy z dnia 23 stycznia 2009 r. o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury i z dniem 4 marca 2009 r. stracił moc obowiązującą⁹³.

Choć wydawało się, że oznacza to trwałe usunięcie asesorów sądowych z polskiego porządku prawnego, instytucja powróciła ostatnio wraz z uchwaleniem przez Sejm w dniu 10 lipca 2015 r. przyjętej przez Senat bez poprawek nowelizacji ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych⁹⁴. W dyskusji nad przywróceniem asesury sądowej podnoszone były argumenty (zarówno przeciwników, jak i zwolenników instytucji)⁹⁵, jakie odnaleźć można także w debatach, które legły u podstaw rozwiązań zawartych w Prawie o ustroju sądów powszechnych z 6 lutego 1928 r. Niezależnie od dalszych losów instytucji oraz oceny jej zgodności z konstytucyjnymi zasadami wymiaru sprawiedliwości należy zauważyć, że nie ma ona wiele wspólnego z pierwotną ideą, która stała się podstawą art. 260 § 2 Prawa o ustroju sądów powszechnych z 1928 r. Ideę tę przekreśliła wyjątkowa i potencjalnie przejściowa zasada wynikająca z art. 282 § 2 rozporządzenia z 1928 r., umożliwiająca asesorom orzekanie w sądzie grodzkim i okręgowym. Wyjątek od zasady stał się w praktyce regułą utrwaloną w okresie powojennym.

Niniejsze opracowanie obejmuje zaledwie część ważnych zagadnień, związanych z funkcjonowaniem asesorów w polskim wymiarze sprawiedliwości XX w. Należy wyrazić nadzieję, że powrót asesury do porządku prawnego przyniesie zainteresowanie historyków prawa, niezwracających dotychczas baczniejszej uwagi na rolę asesorów sądowych w sądownictwie po II wojnie światowej.

Bibliografia

Źródła

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości 1933, nr 20.

Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podkomisja Ustroju Sądownictwa, t. I, Lwów 1925.

Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podkomisja Ustroju Sądownictwa, t. II, Lwów 1925.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. Nr 78, poz. 483.

Okólnik Ministra Sprawiedliwości z dnia 29 września 1928 r. Nr 1422/I.U./28, Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości 1928, nr 19.

Mały rocznik statystyczny 1931, Warszawa 1931.

⁹³ Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury, Dz.U. z 2009 r. Nr 26, poz. 157.

⁹⁴ Ustawa z dnia 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz innych ustaw (Dz.U. 2015, poz. 1224) weszła w życie 1 stycznia 2016 r.

⁹⁵ Szerzej na ten temat D. Malec, *Asesor sądowy...*, s. 8 i n.

- Mały rocznik statystyczny 1932*, Warszawa 1932.
- Mały rocznik statystyczny 1933*, Warszawa 1933.
- Mały rocznik statystyczny 1934*, Warszawa 1934.
- Mały rocznik statystyczny 1936*, Warszawa 1936.
- Mały rocznik statystyczny 1937*, Warszawa 1937.
- Mały rocznik statystyczny 1938*, Warszawa 1938.
- Mały rocznik statystyczny 1939*, Warszawa 1939.
- Postanowienie sygnalizacyjne Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 października 2006 r., sygn. S 3/06, <http://otk.trybunal.gov.pl/orzeczenia/otk.htm> (dostęp: 31.01.2016).
- Protokół z posiedzenia Podkomisji Ustroju Sądownictwa z dnia 17 września 1923 r.* [w:] Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podkomisja Ustroju Sądownictwa, t. I, Lwów 1925.
- Rocznik statystyki 1929*, Warszawa 1929.
- Rocznik statystyki 1930*, Warszawa 1930.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz.U. Nr 12, poz. 93.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 czerwca 1929 r. w sprawie wprowadzenia togi i biretu jako stroju urzędowego dla sędziów i prokuratorów podczas rozpraw, Dz.U. Nr 47, poz. 394.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 października 1932 r. o aplikantach i asesorach sądowych, Dz.U. Nr 95, poz. 825.
- Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 27 października 1933 r. Prawo o notariacie, Dz.U. Nr 84, poz. 609.
- Sprawozdanie stenograficzne z 37 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 18 grudnia 1928 r.
- Sprawozdanie stenograficzne z 51 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 19 lutego 1929 r.
- Sprawozdanie stenograficzne z 54 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 27 lutego 1929 r.
- Sprawozdanie stenograficzne z 55 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 1 marca 1929 r.
- Sprawozdanie stenograficzne z 56 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 4 marca 1929 r.
- Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. Nr 44, poz. 267.
- Ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., Dz.U. Nr 30, poz. 227.
- Ustawa z dnia 4 marca 1929 r. w sprawie zmiany niektórych postanowień rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r., zawierającego Prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz.U. z 1930 r. Nr 5, poz. 43.
- Ustawa z dnia 14 kwietnia 1937 r. o zmianie Prawa o ustroju sądów powszechnych, Dz.U. Nr 30, poz. 220.
- Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz.U. z 2001 r. Nr 98, poz. 1070.
- Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury, Dz.U. z 2009 r. Nr 26, poz. 157.
- Ustawa z dnia 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz innych ustaw, Dz.U. z 2015 r., poz. 1224.
- Wyrok Sądu Najwyższego w sprawie II-4 K 417/30, cyt. za: Z. Nagórski, *Prawo o ustroju sądów powszechnych z dnia 6 lutego 1928 r. według jednolitego tekstu z dnia 15 listopada 1932 r. wraz z ustawami i rozporządzeniami związkowymi i wykonawczymi oraz orzecznictwem Sądu Najwyższego*, Warszawa 1933.
- Wyrok Sądu Najwyższego w sprawie II-4 K 518/30, cyt. za: Z. Nagórski, *Prawo o ustroju sądów powszechnych z dnia 6 lutego 1928 r. według jednolitego tekstu z dnia 15 listopada 1932 r. wraz z ustawami i rozporządzeniami związkowymi i wykonawczymi oraz orzecznictwem Sądu Najwyższego*, Warszawa 1933.
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 października 2007 r., sygn. SK 7/06, OTK ZU 2007, nr 9/A, poz. 108, Dz.U. z 2007 r. Nr 204, poz. 1482.

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 30 listopada 2010 r. w sprawie H. Urban i R. Urban przeciwko Polsce, sygn. skargi 23614/08, <https://bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/europejski-trybunal-praw-czlowieka/orzecznictwo-europejskiego-trybunalu-praw-czlowieka> (dostęp: 31.01.2016).

Zarządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 15 grudnia 1930 r., nr 3819/30, Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości 1931, nr 3.

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 stycznia 1931 r. w sprawie ustalenia terminu wprowadzenia stroju urzędowego dla sędziów i prokuratorów przy rozprawach, Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości 1931, nr 3.

Opracowania

Bühn J., *Zarys sądownictwa podług prawa o ustroju sądów powszechnych*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1928, nr 4.

Czerwiński A., *Ustrój sądów powszechnych*, Lwów 1928.

Gołąb S., *Organizacja sądów powszechnych opracowana systematycznie z uwzględnieniem rozwoju historycznego, sądownictwa szczególnego oraz ustroju adwokatury, Prokuraturii Generalnej i notariatu*, Kraków 1938.

Jamontt J., *Historia i krytyka rozporządzenia o ustroju sądów powszechnych*, Warszawa 1928.

Jamontt J., *Zmiany w ustroju sądów*, „Głos Sądownictwa” 1930, nr 3.

Jamontt J., *Zmiany w ustroju sądów*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1930, nr 8.

Jamontt J., *O zmianie przepisów konstytucji dotyczących władzy sądowej*, „Głos Sądownictwa” 1930, nr 4.

Kozłowski W., *O poziom naszego sądownictwa*, „Głos Sądownictwa” 1930, nr 12.

Linde S.B., *Słownik języka polskiego*, t. I, cz. 1. A–F, Warszawa 1807.

Ławnikowicz G., *Uposażenia sędziów w II RP. Norma – praktyka – idea. Przegląd podstawowych problemów* [w:] *W kręgu historii i współczesności polskiego prawa. Księga jubileuszowa dedykowana Arturowi Korobowiczowi*, red. W. Witkowski, Lublin 2008.

Ławnikowicz G., *Idea niezawisłości sędziowskiej w porządku prawnym i myśli prawniczej II Rzeczypospolitej*, Toruń 2009.

Ławnikowicz G., *Spuścizna zaborcza a zagadnienie unifikacji postaw w debacie na temat pożądanego statusu trzeciej władzy* [w:] *Rodzinna Europa. Europejska myśl polityczno-prawna u progu XXI wieku*, red. P. Fiktus, H. Malewski, M. Marszał, Wrocław 2015.

Machnikowska A., *Wymiar sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–1950*, Gdańsk 2008.

Malec D., *Czy asesor był sędzią? Instytucja asesora sądowego w prawie o ustroju sądów powszechnych w Polsce od okresu dwudziestolecia międzywojennego. Wybrane zagadnienia* [w:] *W kręgu historii doktryn politycznych i prawnych oraz konstytucjonalizmu. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Sylwestrzaka*, red. D. Szpoper, Gdańsk 2012 („Gdańskie Studia Prawnicze” 2012, t. XXVII).

Malec D., *Asesor sądowy – udana reaktywacja historycznej instytucji czy kolejna nietrafna nowelizacja Prawa o ustroju sądów powszechnych?*, maszynopis złożony do Księgi jubileuszowej Profesora Jacka Matuszewskiego.

Malec D., *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2002.

Malec D., *O niezawisłości sędziowskiej w Drugiej Rzeczypospolitej. Uwagi na marginesie pracy Aleksandra Mogilnickiego „Niezawisłość sędziowska w nowym ustroju sądowym”* [w:] *Państwo, prawo, społeczeństwo w dziejach Europy Środkowej*, red. A. Lityński, M. Mikołajczyk, T. Adamczyk, A. Drogoń, W. Organiściak, Katowice–Kraków 2009.

- Malec D., *Sąd Najwyższy w latach 1917–1939* [w:] *Sąd Najwyższy Rzeczypospolitej Polskiej. Historia i współczesność*, red. A. Korobowicz, Warszawa 2007.
- Materniak-Pawłowska M., *Ustrój sądownictwa powszechnego w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2003.
- Materniak-Pawłowska M., *Zawód sędziego w Polsce w latach 1918–1939*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2011, t. LXIII, z. 1.
- Mickiewicz A., *Pan Tadeusz*, e-book, Warszawa 2012.
- Miszewski W., *Dziesięć lat prawa o ustroju sądów powszechnych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1938, II półrocze.
- Mohyluk M., *Prawo o ustroju sądów powszechnych w pracach Komisji Kodyfikacyjnej II Rzeczypospolitej*, Białystok 2004.
- Nagórski Z., *Prawo o ustroju sądów powszechnych z dn. 6 lutego 1928 r. według jednolitego tekstu z dn. 5 listopada wraz z ustawami i rozporządzeniami związkowymi i wykonawczymi oraz orzecnictwem Sądu Najwyższego*, Warszawa 1933.
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. I. X–XVIII w., Kraków 1997.
- Stawarska-Rippel A., *Prawo sądowe Polski Ludowej 1944–1950 a prawo Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice 2006.
- Uruszczak W., *Historia państwa i prawa polskiego*, t. I. 966–1795, Warszawa 2015.
- Zagadnienie reformy aplikacji i asesury sądowej*, Warszawa 1937.
- Zasady i główne postanowienia nowego ustroju sądów powszechnych. Sprawozdanie ze zjazdu Prezesów apelacyjnych i Prokuratorów w Ministerstwie Sprawiedliwości*, „Gazeta Prawna” 1929, nr 1–4.